

ТЕРАПИЈСКИ ЗНАЧАЈ ИЗМЕЊЕНИХ СТАЊА СВЕСТИ У ХАЛУЦИНОГЕНОМ ШАМАНСКОМ РИТУАЛУ

Часлав Хаџи-Николић*

Одсек за ментално здравље,
Железнички здравствени завод, Београд

Резиме. Племена насељена на територијама горњег тока Амазона користе халуциногене у напитку званом ајауаска (*Ayahuaska*) за специјални психотерапијски ритуал. Ритуал контролише шаман, који овај позив одабира сам, из сопствене дубоке потребе да истражи могућности да помогне сопственом окружењу. Сам ритуал базиран је на искуствима која шаману преноси учитељ, као и искуствима које шаман стиче сам, а његова терапијска специфичност односи се како на технику, тако и на циљ. Улажење у свет друге реалности прати визуализација и ослобађање индивидуалног и колективног несвесног садржаја и, уз подршку шамана и учесника ритуала, болесник отпочиње трагање за сопственим идентитетом, сопственим местом унутар групе, Универзума, да би на крају дошао до најважнијег, стицања осећања заштићености, сигурности и охрабрења које му пружају свемоћне космичке силе са којима контактира током ритуала. Шаман шаље болесника у авантуру таквог путовања, прати га, прима и интерпретира догађаје из тог стања измењене свести као сврсисходне и значајне поруке, и на тај начин коригује дисбаланс између позитивних и негативних утицаја који је, по његовом схватању, прави узрок свих болести, несрећа и још горих стања. Враћање болесника у окриље заједнице у којој поново осећа подршку и уклањање опасности које прете физичком, духовном, социјалном и културалном интегритету индивидуе и групе, путем поновног успостављања изгубљеног склада између њих и космичких сила - сврха је третмана и предуслов за постојање и остајање здравог појединца и друштва.

Кључне речи: шаман, халуциногени, трансперсонално искуство.

THERAPEUTIC SIGNIFICANCE OF ALTERED STATES OF CONSCIOUSNESS IN HALUCINOGENIC SHAMANISTIC RITUAL

Abstract. In the societies settled on the upper course of the Amazon river, hallucinogenes in the potion named Ayahuasca are used in the special psychotherapeutic ritual. The main person, the leader of the ritual is shaman, devoted to that profession by his own choice, of his own deep need for researching the modes to help the society he is living in. Therapeutic ritual itself is based on the experiences of his teachers and his own, and has a form of a special kind of treatment, special not only because of the technique, but, also, because of the purpose. Entering into the another reality world, visualizing and liberating individual and collective unconscious material, with shaman's and the group's support, patient is looking for the answers about his own personality, his place in the group and in the universe, and, at last, but not the least, for the protection, security and encouragement that almighty cosmic forces deliver to him. The shaman sends the patient on that trip, follows him, grasps and interprets all the events in that shifted consciousness state as the messages the altered reality sends. This is the way to correct the disturbed balance between the positive and the negative influences, that caused the illness or misfortune or even something worse. Bringing the patient back again to the community he finds supportative and removing the danger for one's or group's physical, spiritual, social and cultural integrity by re-establishing the harmony between them and cosmic powers is the purpose of the treatment and the *conditio sine qua non* for a healthy individual and a healthy society.

---

* Рад преузет из књиге Љ. Ракић, Д. Раковић, Ђ. Коруга, А. Марјановић (Ед.), Свест: научни изазов 21. века, Зборник радова са ЕСПД семинара, 27-28 септембар 1996, Београд, стр. 111-116; e-mail: zavod@ztp.co.yu

Keywords: shaman, hallucinogenic, transpersonal experience.

Психијатријско интервентно поље у племенима горњег тока Амазона припада шаману. Психички интегритет не само појединца већ и групе којој припада чува искључиво он, користећи у терапијском поступку специфичну технику по којој се разликује од значајних личности сличних категорија (*medicine man*, *jerbatero* итд), технику коју је Мирча Елијаде назвао техником екстазе, а Мајкл Харнер, срећније, можда, стањима измењене свести.

У ово стање измењене свести шаман улази на различите начине у циљу остварења контакта са „другом реалношћу”, која егзистира паралелно са свима видљивом, обичном реалношћу, али је скривена и недоступна, сем кроз драму екстатичног стања. Значај ове реалности је у томе што у њој пребива Пантеон, сила која поседује апсолутно знање и апсолутну моћ. Шаман мора, осим познавања начина на који се може ући у другу реалност и ступити у контакт са значајним силама које постоје у њој, разумети и необичне манифестације те друге реалности и да их правилно интерпретира. Ове активности имају одређени циљ, по коме се, такође, разликују шаман и сличне категорије племенски значајних људи. Тај циљ је сагледавање опасности које прете појединцу или групи и лечења, у најширем смислу, с обзиром да се болешћу сматра све оно што угрожава психички, физички, културални и социјални интегритет појединца или групе, а да је узрок болести, према шаманском схватању, увек деловање негативних сила (Зла). Наиме, свет шамана је равнотежа позитивних и негативних сила; несрећа, болест и смрт представљају надвладавање негативних сила и нарушавање складних односа са космичким силама.

Још по нечему се шаман Амазоније разликује од шамана са других територија, пре свега азијских и аустралијских, који то постају наслеђем или „позивом” („одозго”), током болести, екстатичног стања или у сну. Шаманско опредељење у племенима горњег тока Амазона лични је избор и последица дубоке потребе за „великим трагањем”, истраживањем скривених космичких простора ван себе или у себи. Премда су неки истраживачи у оваквом понашању, које захтева извесну изолованост из групе, нашли елементе психопатске структуре, неуротичних аранжмана, па чак и психотичних стања, наше истраживање није открило ни једног међу њима који би показивао манифестно поремећено понашање.

У току остваривања контакта са силама из друге реалности, шаман никада није поседнут, нити је појам поседнутости присутан и разумљив за било ког члана посматраних група.

Традиција је психоделичне културе посматраних племена да за постизање екстатичног стања користе искључиво психотропне напитке, које им обезбеђује пребогат биљни свет којим су окружени, начин драматичан, опасан, али, вероватно најефикаснији. Мада је већина састојака напитка који се назива *Ayahuaska* неидентификован, основу чине екстракти биљака из породице *Malpighia*, и то *Banisteriopsis caapi* и *Banisteriopsis inebrians*, лијане из дунгле, *Psychotria viridis*, *Banisteriopsis rusbiana* и низ других, које сваки шаман одабира посебно, према свом знању, искуству или циљевима.

Цео ритуал се одвија искључиво ноћу, на за то посебно одређеним местима ван села или на његовој ивици, и у њему, осим шамана и, евентуално, његових

помоћника, учествује још пет до седам људи, „пацијената”, које је шаман претходно брижљиво одабрао. Круцијални моменат у сложеној церемонији је испијање *Ayahuaske*, а које ће ефекте проистекле из целог контекста ритуала шаман користити, зависи, пре свега, од терапеутског циља који жели да постигне код одређеног пацијента.

Сам или праћен другим члановима групе, шаман у току посебних ритуала зарања у халациногни доживљај, прелазећи из једног стања свести у друго - из стања тзв. обичне, у стање шаманске свести. Он, дакле, улази у „другу реалност” и на основу личних искустава и знања добијених од учитеља, настоји да у сценарију друге реалности нађе одјеке космогоније и теогоније групе којој припада и да у том контексту протумачи себи и својим пратиоцима поруке које одатле долазе. У стање друге реалности могу да улазе сви чланови групе, након иницијације, наравно, али шаман је једини који ту реалност разуме и који је компетентан да је интерпретира. И не само да је шаман задужен да, у складу са поимањем болести одабере и одговарајући третман, већ је одговоран и за интерпретације у натприродној сфери и космичким просторима, јер само експерт за интерпретације необичних догађања из друге реалности у стању је да протумачи одговоре које такви догађаји крију, одговоре на питање различите сложености, почев од тога који мелем одабрати код уједа змије, до одговора на егзистенцијална питања типа: шта сам ја?, које је моје место у универзуму?

Значи да су нивои шаманског деловања (емпиријско-рационални, магијски, социјални, психолошки, трансперсонални или интегративни) међусобно испреплетани и представљају терапијске целине.

Они психотерапијски аспекти групног ритуала који се одвијају по типу отвореног, специјализоване, директивно вођене групе при чему дизлептици смањују одбране, олакшавају избацивање потиснутих садржаја, олакшавају комуникацију унутар групе, повећавају сугестибилност у односу на лидера групе и повећавају инсајт, не могу се у оквиру овог текста разматрати, као ни емпиријско-рационални, магијски и социјални контекст терапијског поступка, без обзира на значај који имају за разумевање шаманске акције у целине. Акцент ћемо ставити на оне аспекте шаманске акције која дотиче домене трансперсоналне психологије.

Визуелни садржај који халуциногени напици изазивају наипресивнији је део сеансе. Пацијент је преплављен сликама чије значаје не разуме, већ у помоћ призива шамана, традицију и мит. Њихово значење различито виде теолози, а различито антрополози, психолози и психијатри, док шаман збивања, симболе и поруке тумачи према знањима које су му предали учитељи у току дугих година интензивне обуке у условима оштре аскезе, а сам га је обогатио личним искуством стеченим на самосталним путовањима. Необична бића која на путовању среће, њихови покрети, језик којим се служе, начин појављивања и нестајања, збивања у том свету и читава његова морфологија, све то има одређени смисао и без кључа који му је дао учитељ, све изгледа хаотично, неразумљиво, застрашујуће. Шаман се мора у том свету сналазити као и у свету обичне реалности групе, јер само тако може да унесе ред у приказани хаос, да га структурира и осмисли, да у сценарију те друге реалности протумачи себи пратиоцима пристигле поруке.

Већина терапеута која је радила са халуциногенима у психотерапијском контексту сматра да халуциногени доживљај представља аутентични подсвесни материјал који у сликама избија након рушења одбрамбених зидова. Шаман својом

интерпретацијом подсвесне садржаје пројектује у натприродну сферу, правећи, рекли бисмо, једну културалну арабеску, чиме пацијента ослобађа, пре свега, мучног сусрета са сопственом подсвешћу, јер, ма колико свет друге реалности био застрашујући и узнемиравајући, још увек је много лакши од сусрета са самим собом, поготову када се кроз тај свет пролази уз помоћ водича и уз подршку групе. Пацијент тако добија неку врсту инсајта, али, културално одређеног, модификованог тако да буде мање болан и културално прихватљив. Унутрашња опасност пројектована је у спољашњу. Из ризнице чудесних садржаја подсвести коју представља натприродни свет, шаман препознаје жеље, страхове и потребе својих пацијената, а у оним сликама које имају изразито индивидуални карактер стиче основу за тумачење проблема својих саплеменика.

Ипак, најзначајнија димензија халуциногеног искуства и суштина терапијског поступка је она која дотиче универзалне теме, од питања личног идентитета појединца до питања његовог места у космичкој схеми. Ово искуство, које се описује као доживљај трансцендирања граница емпиријске реалности, излажење из оквира профаног живљења и залажење у сфере космичке егзистенције и сусрет са највишим принципом, често се у литератури назива трансперсоналним искуством, а у религијској терминологији - мистичним доживљајем. Мистични доживљај, који често прати пут у другу реалност, нема религијску позадину (мада шаман може да учествује и у ритуалима религиозног карактера), већ искључиво практични значај. Наиме, мистично или трансперсонално искуство у директној је функцији лечења, уколико лечење схватимо у контексту шаманског приступа болести. Мистични доживљај се увек своди на искуство непосредног контакта са највишим силама, на „општење са светом који није ничим условљен”, или, концизније, „остварење везе нечије свести са апсолутним”. Премда на свом путу у другу реалност, крећући се космичким просторима и контактирајући са бићима која поседују апсолутно знање и апсолутну моћ, шаман тражи одговоре на питања типа: ко сам ја?, одакле долазим и куда идем?, коме припадам?, какво је моје место у универзуму?, дакле, на питања која се налазе у основи сваког мистичног трагања, чињеница је да је мистични или трансперсонални доживљај у том шаманском трагању за апсолутним комплементаран са практичним циљевима овог пута, прецизније, мистични доживљај је у непосредној функцији циљева шаманске акције, лечења, пре свега. Трансперсонално искуство у контексту буђења одређених слојева несвесног материјала под дејством одређених доза халуциногена, одговарало би буђењу архетипских садржаја чије је порекло тако давно закопано у мистерији прошлости да изгледа као да нема људско порекло; враћање мистичном, трансубјективном корену и почетку, пут из „овде и сада” у „тамо и онда”, у митску прошлост, драматичан сусрет са митским сценама и симболима под дејством халуциногена је начин на који се остварује веза између човека и космоса, уз ослобађање материјала који припадају категорији колективног несвесног.

Али, целу ситуацију можемо да посматрамо и на други начин, логичан и прихватљив и за оне који изнета тумачења халуциногених искустава сматрају претпоставкама и спекулативним аранжманима. Наиме, психотропне супстанце, укључујући и халициногене, модификујући синаптичку трансмисију, између осталог, мењају, лабаве и ремете везе између психолошке делатности и текуће реалности; представе, мисли, имагинације и др. ослобађају се контроле непосредне

и често мучне реалности, стимулуси и информације које пристижу не пролазе уобичајеним каналима и не дотичу „нормалну” свест. Свест се, тако ослобађа, одмиче од свакодневнице и уобичајених проблема и усредсређује се на општа питања. Под општим питањима се са становишта индивидуе подразумевају: прво, однос према себи, дакле, свест о себи, потом однос према групи и, најзад, однос према универзуму. Ово суочавање са општим питањима које није могуће у свакодневној реалности, постаје могуће када се њени утицаји одстрани, јер халуциногени, ометањем реалистичке свести, ослобађају дух и појединцу омогућавају да се суочи и да оперише садржајима индивидуалних, групних или космичких симбола и концепата. Тако „примитивни ловац” постаје мислиоц који тражи изгубљену равнотежу не у практичној делатности на коју је навикао, већ у духовном напору који треба да га интегрише са светом од кога зависи и универзума чији је део. Свет у који га халуциногени уведе може да буде производ, с једне стране, елемената искустава индивидуе, а с друге, процеса који су заједнички свим људима. Уколико уопште постоји нешто што превазилази индивидуално знање и представља колективну својину човечанства, онда је то делатност која се састоји од психолошких операција. Шаман свој терапијски став заснива на издвајању индивидуалног искуства из слика које настају захваљујући ефекту халуциногена да „окрећу” свест из поља актуелних збивања обичне-текуће ка „другој реалности, духовном свету, препуштајући пацијента том доживљају и пратећи га на том путу. У трагању за одговорима са основног нивоа: ко сам ја? одакле долазим? куда идем? коме припадам? како могу да опстанем? са нивоа личног идентитета, брзо се стиже и до нивоа најважније димензије идентитета јединке - питања њеног односа према групи. У Мачигенка групи за *Ayahuasku* каже се: „*Ayahuaska* је нешто што се пије... она ти показује одакле долазиш, одакле долазе све Мичигенке, које су биле и које јесу... Ти онда знаш да ништа не може да ти се догоди”. На овом нивоу пресудно је достићи поимање реда ствари, тј. начина на који племе функционише, како би се задовољила потреба индивидуе да себе смести у структуру племена, друштва.

Тек када себе види интегрисаног у групу, појединац се усуђује да се сретне са апсолутним силама, а циљ шамана и јесте да га усмери на директан сусрет са њима. Питање космичких сила, апсолута, божанства, није настало из академске потребе да се појми бескрајност времена и простора и порекло универзума, већ је израз људске немоћи и несавладиве потребе за заштитом, сигурношћу и охрабрењем. И потребе самог шамана у основи су исте, иако је он радозналији и сигурнији у трагањима од својих саплеменика; напори да се пронађе место у великој космичкој схеми и тиме још једном потврди интегрисаност у свет апсолутних сила има за сврху да у тој интегрисаности још једном потврди да судбина њега и целе групе није препуштена беспомоћним људским снагама. Терапија има за циљ да се ступањем у непосредни контакт са апсолутним силама јединка увери у њихову благонаклоност и свемоћ. На овом нивоу третмана, дакле, идентитету појединаца и групе даје се дефинитивна валидност која враћа самопоуздање и веру у себе, а то је и централно место и суштина шаманског лечења.

За разлику од психијатра, који полази од проблема и одговорности појединаца, како би га оспособио и прилагодио заједничким и општим захтевима, шаман се у терапијском поступку користи општим и глобалним снагама, као што су заједница и “више силе”, за решавање проблема индивидуе. Припадник нативне

културе види у *општем* пријатеља и савезника, док припадник западне културе види *опште* и *заједничко* као противничку силу којој није дорастао.

Интерпретације суштине терапијског поступка шамана, као што смо видели, зависе умногоме од нашег професионалног, филозофског, па и религиозног става, али, шаман је равнодушан према таквим елаборацијама. Он свој психотерапијски задатак обавља ефикасно у оквиру сопственог доживљаја човека, света и космоса, на основама које су давно утврдили његови претходници, али, са могућношћу да га обогати и модификује и сопственим искуствима и знањима.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] G.Baer, Religion y shaminismo de los Matsigenka, Amazonia Peruana, Vol 2, No 15 (CAAP, Lima, 1979).
- [2] G.Baer and W.Snell, An Ayahuasca ceremony among the Matsigenka (Eastern Peru), Zeitschrift für Ethnologie, Band 99 (Braunschweig, 1974).
- [3] R.W.Bergman, Shipibo Subsistence in the Upper Amazon Rainforest, Ph.D. Thesis (University of Wisconsin, USA, 1974).
- [4] B.Berlin, Bases Empiricas de la Cosmologia Botanica Aguaruna u: A.Chirif, ed., Etnicidad y ecologia (CIPA-Centro de investigacion y promocion Amazonica, Lima, 1979).
- [5] A.Chirif, M.Carlos, and M.Rogue, Los Shipibo-Conibo del Ucayali diagnostico socio-economico (SINAMOS-Unidad de Apoyo a las Comunidades Nativas, Lima, 1977).
- [6] W.Dubin, The use of meditative techniques in psychotherapy supervision, The Journal of Transpersonal Psychology, Vol 23, No 1 (1991).
- [7] A.Klenman, Rethinking psychiatry: From cultural cathegory to personal experience, Transcultural Psychiatric Research Review, Vol 36, No 3 (Quebec, Canada, 1989).
- [8] V.Manafield, Looking into mind: An undergraduate course, The Journal of Transpersonal Psychology, Vol 23, No 1 (1991).
- [9] S.Penzik, Drama therapy as a form of modern shamanism, Journal of Transpersonal Psychology, Vol 20, No 1 (1991).
- [10] A.Roland, The influence of culture on self-object rehabilitation: An Asian American comparison, Transcultural Psychiatric Review, Vol 26, No 2 (1991).